

ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

КОВАЛЕНКО С. О.

УДК 330.32

Коваленко С. О. Підвищення інвестиційної привабливості Харківської області в умовах децентралізації

Стаття присвячена дослідженню сучасних проблем, пов'язаних із залученням іноземних інвесторів, а також розробці практичних рекомендацій щодо покращення інвестиційної привабливості Харківської області шляхом застосування кластерного підходу в сучасних умовах проведення реформи децентралізації влади. Проаналізовано динаміку обсягів прямих інвестицій в економіку Харківської області за останні роки. Досліджено стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу регіону. Відмічено позитивні сторони розвитку Харківської області, які мають бути привабливими для іноземних інвесторів. Запропоновано створення територіальних громад з урахуванням перспектив максимального використання ресурсного й виробничого потенціалу території шляхом створення кластера в сільськогосподарському секторі. Обґрунтовано необхідність створення спеціальної комісії з питань створення кластерів, основними функціями якої будуть консультування, вирішення організаційних питань створення й проблем функціонування кластерів.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, децентралізація, кластер, сільське господарство.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 10.

Коваленко Світлана Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри державних фінансів, Харківський інститут фінансів Київського національного торговельно-економічного університету (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

E-mail: svetalexkov@gmail.com

УДК 330.32

UDC 330.32

Коваленко С. А. Повышение инвестиционной привлекательности Харьковской области в условиях децентрализации

Статья посвящена исследованию проблем, связанных с привлечением иностранных инвесторов, а также разработке практических рекомендаций по улучшению инвестиционной привлекательности Харьковской области путем применения кластерного подхода в условиях проведения реформы децентрализации власти. Проанализирована динамика объемов иностранных инвестиций в экономику Харьковской области за последние годы. Исследованы состояние и перспективы развития агропромышленного комплекса Харьковской области. Выделены положительные стороны, которые могут привлечь иностранных инвесторов. Предложено создание территориальных общин с учетом перспектив максимального использования ресурсного и производственного потенциала территории путем создания кластера в сельскохозяйственном секторе. Обоснована необходимость создания специальной комиссии по вопросам создания кластеров, основными функциями которой будут консультування, решение организационных вопросов создания и проблем функционирования кластеров.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, децентрализация, кластер, сельское хозяйство.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Коваленко Светлана Александровна – кандидат экономических наук, доцент кафедры государственных финансов, Харьковский институт финансов Киевского национального торгового-экономического университета (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)

E-mail: svetalexkov@gmail.com

Kovalenko S. O. Improving the Investment Attractiveness of the Kharkiv Region in the Context of Decentralization

The article is concerned with a study of the problems related to attracting foreign investors, as well as developing practical recommendations to improve the investment attractiveness of the Kharkiv region through applying the cluster approach in the context of the reform of decentralization of power. The dynamics of volumes of foreign investment in the economy of Kharkiv region during the recent years was analyzed. The status and prospects of development of the agro-industrial complex of the Kharkiv region were studied. The advantageous views that would attract foreign investors were allocated. Establishment of territorial communities, taking into consideration the prospects of maximum use of the resource and productive potential of the territory through creation of a cluster in the agricultural sector, have been proposed. The need for a special commission on clustering issues, whose main functions will be to provide advice, to address organizational issues of cluster creation and operation, has been substantiated.

Keywords: agro-industrial complex, decentralization, cluster, agriculture.

Fig.: 1. **Tbl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Kovalenko Svitlana O. – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Public Finance, Kharkiv Institute of Finance of the Kyiv National University of Trade and Economics (5 Pletnovskiy Lane, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: svetalexkov@gmail.com

У сучасних умовах обмеженості фінансових ресурсів багато уваги приділяється підвищенню інвестиційної привабливості регіонів України, адже без інвестування зараз неможливо уявити стабільного розвитку економіки країни. Вирішення проблем інвестиційної привабливості регіонів вимагає обґрунтованого підходу до обрання форм, способів і методів здійснення інвестицій, вивчення перспективних сфер діяльності для інвестування. Важливим також є оцінка рівня використання потенціалу регіону, реальної ефективності вкладень.

Диспропорції розвитку територій України впливають на рівень інвестиційної привабливості останніх. Пріоритетним напрямком соціально-економічного роз-

витку регіонів є орієнтація на максимальне використання власних конкурентних переваг і самозабезпечення.

Зростання інноваційної активності можливе за умови застосування нових організаційних важелів, здатних стимулювати підвищення продуктивності праці у промисловості, створення продукції з високою доданою вартістю, розвиток високотехнологічних і науково-ємних виробництв, створення замкнених ланцюгів виробництва. Одним з найбільш ефективних засобів підвищення інноваційної активності є застосування кластерного підходу до організації виробництва, який дозволяє об'єднати в межах кластерів ресурси та компетенції, недоступні для окремих підприємств [10].

Отже, застосування кластерного підходу до забезпечення регіонального розвитку може позитивно впливати на активність інвесторів, обсяги залучених інвестицій, створення нових робочих місць та розвиток інноваційних технологій.

Дослідженню проблем інвестиційної привабливості та оцінки інвестиційного клімату регіонів України приділено увагу у працях таких вчених, як М. В. Гудзь, Г. І. Давидовська, О. В. Кузменко, Г. В. Сидор. Питання кластерних структур та їх стійкості приділено увагу в працях Ю. Б. Іванова, А. Д. Олійника. Однак поряд зі значними дослідженнями у сфері стимулювання інноваційно-інвестиційної привабливості регіонів недостатньо уваги приділено вирішенню проблем заохочення інвестицій у регіони в сучасних умовах впровадження реформи децентралізації влади.

Мета статті – розробка пропозицій та практичних рекомендацій щодо підвищення інвестиційної привабливості Харківського регіону шляхом застосування кластерного підходу в сучасних умовах децентралізації влади.

Ефективність інвестиційної діяльності залежить від правильного вибору напрямів та галузей інвестування в кожному конкретному регіоні. Отже, для ухвалення рішення щодо інвестування коштів у регіон необхідно провести аналіз його інвестиційної привабливості, оскільки це є важливим для процесів міжрегіонального та міждержавного переміщення капіталу як одного з основних факторів економічного розвитку. Виходячи з цього, регіони через територіальну нерівномірність розподілу економічних факторів розглядаються як конкуренти в боротьбі за інвестиційні ресурси [5].

Інвестиційна привабливість окремого регіону формується під дією факторів національного та регіонального рівнів. Фактори національного рівня характеризують інвестиційне середовище країни загалом, а регіональні фактори притаманні окремому місту чи області. Своєю чергою, географічне розташування, трудові ресурси, природні ресурси є позитивними регіональними факторами, які здійснюють вагомий вплив на інвестиційну привабливість регіону, а несприятливий клімат і корупція є негативними для регіону [8].

Таким чином, для потенційного інвестора оцінка зазначених факторів може стати достатньо суттєвою при

виборі території для вкладання коштів. Своєю чергою, певний регіон має враховувати зазначену інформацію при складанні стратегічного плану розвитку області.

На сьогодні одним із пріоритетів керівництва Харківського регіону є посилення інвестиційної привабливості та збільшення питомої ваги іноземних інвестицій в економіку Харкова та області. Адже інвестиційна привабливість регіону визначає його потенційну спроможність залучати капітал.

Харкову притаманні високі показники соціально-економічного розвитку. Крім того, Харків очолює Асоціацію міст – володарів Призу Європи, володіє повним комплектом нагород Ради Європи: Таблицею Європи, Дипломом, Почесним Прапором, Призом Європи.

Активність іноземних інвесторів у місті є достатньою, проте супроводжується коливанням обсягу прямих іноземних інвестицій за останні роки, що підтверджують дані *рис. 1*.

Так, у 2016 р. в економіку Харківської області інвестиції надійшли з 62 країн світу, основними інвесторами були Франція, Кіпр, Великобританія. Близько 85% прямих іноземних інвестицій зосереджено на підприємствах м. Харкова, адже місто добре забезпечене закладами охорони здоров'я, освіти і культури, фінансовими установами, у ньому наявна розвинута транспортна інфраструктура. Обсяг прямих іноземних інвестицій в розрізі країн-інвесторів наведено в *табл. 1*.

Іноземне інвестування в сучасних умовах передбачає впровадження інноваційних технологій, пов'язаних з ресурсозбереженням і захистом навколишнього середовища.

На нашу думку, сьогодні одним з ефективних засобів підвищення інноваційно-інвестиційної активності в регіоні є застосування кластерного підходу організації виробництва, який передбачає співпрацю учасників кластеру й прагнення до вирішення спільних проблем та досягнення спільних цілей.

У сучасних умовах підвищення конкурентної боротьби країн на глобальному ринку значення кластерів збільшується, тому що кластери є «районами» або територіями розвитку та ефективнішими порівняно з окремими підприємствами, навіть такими, які мають значний виробничо-технічний потенціал [3].

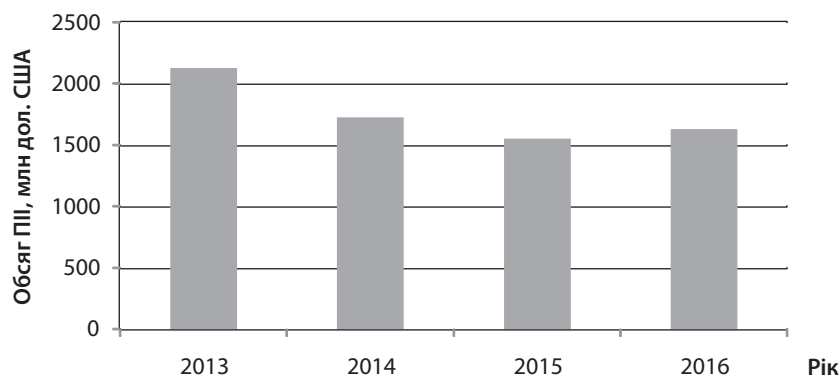

Рис. 1. Обсяг прямих іноземних інвестицій в Харківську область

Обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку Харківської області

Показник	Рік				Відхилення, млн дол. США		
	2013	2014	2015	2016	2014/2013	2015/2014	2016/2015
Обсяг прямих іноземних інвестицій, млн дол. США, у т. ч.:	2131,9	1728,8	1554,6	1632,9	-403,1	228,6	78,3
Франція	847,4	843,2	839,7	823,9	-4,2	-3,5	-15,8
Кіпр	580,4	383,9	313,9	304,6	-196,5	-70,0	-9,3
Великобританія	214,3	175,3	142,4	257,2	-39,0	-32,9	114,8
Віргінські острови	119,7	67,9	46,4	46,1	-51,8	-21,5	-0,3
Російська федерація	40,5	31,8	28,8	28,4	-8,7	-3,0	-0,4
Нідерланди	62,8	33,8	29,2	26,8	-29,0	-4,6	-2,4
Швейцарія	25,5	25,0	24,8	24,7	-0,5	-0,2	-0,1
Польща	31,9	23,5	20,1	19,4	-8,4	-3,4	-0,7
США	22,1	16,5	16,5	16,5	-5,6	0	0
Панама	59,7	29,4	18,3	16,4	-30,3	-11,1	-1,9
Беліз	30,0	23,3	16,9	15,8	-6,7	-6,4	-1,1
Інші країни	97,6	75,2	57,6	53,1	-22,4	-17,6	-4,5

Джерело: складено за [7].

Варто відмітити, що в Харківському регіоні зосереджено увагу на розвитку досить різних галузевих кластерах. Зокрема, інноваційний регіональний аерокосмічний кластер «Мехатроніка», IT-кластер, Харківський енергетичний кластер, енергомашинобудування Харківської області, Харківський технопарк «Технополіс», кластер «Бізнес-послуг», біофармацевтичний кластер, транспортно-логістичний кластер, Еколайф, Слобожанський агропромисловий комплекс. При цьому більшість підприємств Харківського регіону ще не усвідомлюють переваги кластерного підходу. Адже кожен кластер відкриває нові можливості для підвищення виробництва, впровадження інноваційних технологій, підвищення заробітної плати. Крім цього, ефективна робота одного кластера впливає на продуктивність роботи інших кластерів.

У сучасних умовах впровадження реформи децентралізації влади, розпочатої в Україні, яка має привести до зростання економіки регіонів, достатності робочих місць для сільського населення та запобігання відтоку його в міста завдяки створенню умов для зацікавленості місцевих громад у залученні інвестицій, розвитку виробництва, проведенню політики підвищення ефективності видатків бюджету та впровадження реформ з використанням потенціалу області, застосування кластерного підходу організації виробництва є найбільш привабливим.

Створення галузевих кластерів підвищує рівень співпраці між виробниками та допоміжними організаціями в процесі розробки нових спільних проектів, підвищує конкурентоспроможність підприємств, сприяє підвищенню якості прийняття управлінських рішень та здійсненню виробничого процесу шляхом розвитку інноваційних технологій у межах об'єднання. Разом з

цим кластер стає найбільш привабливим для іноземних інвесторів, що дає можливість створювати нові робочі місця, збільшувати доходність та податкові надходження до бюджету.

Децентралізація влади передбачає створення спроможної територіальної громади, яке полягає в добровільному об'єднанні сільських громад, селищ, міст таким чином, щоб кожна окрема міська одиниця була самодостатнім елементом, що незначною мірою залежить або є незалежним від інших міст і, водночас, могла бути корисною для цілого регіону [9].

В умовах процесу децентралізації влади в Україні з'являються нові можливості розвитку сільських територій, сприяння створенню та ефективної роботи агропромислових комплексів, переробних і логістичних підприємств. Цей процес дозволить вирішити проблему сільського безробіття та підвищити рівень життя селян. Крім того, факт збільшення попиту на продовольчі товари, і особливо на органічну продукцію, у всьому світі повинен стати поштовхом для практичних дій у розвитку сільського господарства та для боротьби за інвестиції. Отже, об'єднана територіальна громада має достатній потенціал для підвищення інвестиційної привабливості.

Таким чином, процес створення спроможних територіальних громад повинен не тільки враховувати територіальну близькість населених пунктів, але й їх спільні потенційні можливості в розвитку агропромислового комплексу.

Слід зазначити, що до складу агропромислового комплексу Харківського регіону входить 1915 підприємств, які займаються сільськогосподарським виробництвом. На сьогодні основними напрямками спеціалізації агропромислового комплексу регіону є рослинництво та тваринництво. При цьому в структурі сільськогоспо-

дарського виробництва області рослинництво складає 78%, а тваринництво – 22%. У галузі рослинництва переважає виробництво зернових і технічних культур, у галузі тваринництва – м'ясне виробництво, птахівництво, молочне скотарство [1].

За підсумками роботи в I півріччі 2016 р. індекс виробництва валової продукції тваринництва в цілому по Харківській області склав 103,7%, у тому числі по сільськогосподарських підприємствах – 106,6%, по господарствах населення – 101,1%. За зазначений період обсяги реалізації всіма категоріями господарств худоби та птиці на забій в живій вазі склали 66,9 тис. тонн, що на 18,4% більше обсягів реалізації минулого року. Сільськогосподарськими підприємствами реалізовано на забій 33,4 тис. тонн худоби та птиці, що на 48,4% більше аналогічного показника 2015 р., у тому числі обсяги реалізації великої рогатої худоби збільшилися на 18,2%, свиней – на 22,1%, птиці – вдвічі. Так, за чисельністю поголів'я великої рогатої худоби (станом на 01.04.2017 р. – 204,1 тис. голів) Харківська область посідає 4 місце серед регіонів України, а питома вага сільськогосподарських підприємств за чисельністю поголів'я дійної череди в області – 38,6%. За 1 півріччя 2016 р. Харківська область посіла третє місце за виробництвом молока з часткою 8,8% в Україні [4].

Крім того, у 2016 р. ряд підприємств впроваджували інвестиційні проекти в галузі тваринництва. У ТОВ «Агросервіс ЛТД» Чугуївського району та ТОВ АФ «Пісчанська» Красноградського району тривають будівництва молочних комплексів – на 1200 голів корів та 1920 голів великої рогатої худоби відповідно. Впровадження цих інвестиційних проектів дасть можливість суттєво збільшити на підприємствах чисельність продуктивної худоби, а отже, і обсяги виробництва молока [6].

Середній рівень розораності території Харківської області становить 63,5%. Значно вище середнього рівень розораності земель у Зачепилівському, Кегичівському, Сахновщинському, Лозівському, Близнюківському та Шевченківському районах. У всіх районах у структурі площ збору сільськогосподарських культур переважають зернові та зернобобові культури, обсяг виробництва яких у 2016 р. склав 43116,7 тис. ц, що на 2,5% більше аналогічного показника у 2015 р. Виробництво соняшника складає 13522,4 тис. ц, цукрових буряків – 12071,4 тис. ц, що становить 115,4% і 224,1% аналогічного показника 2015 р. відповідно [10].

Варто також зауважити, що Харківщина є визначним центром аграрної освіти. Три вищі навчальні заклади IV рівня акредитації (Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка, Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва, Харківська державна зооветеринарна академія) та чотири вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації (Красноградський технікум механізації сільського господарства ім. Ф. Я. Тимошенка, Вовчанський технікум Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка та Коледж переробної та харчової промисловості Харківського національного технічного

університету сільського господарства імені Петра Василенка, Липковатівський аграрний коледж) здійснюють підготовку фахівців для різних галузей агропромислового комплексу, а також лісової галузі та землевпорядкування по 49 спеціальностях. Отже, Харківський регіон сміливо можна вважати цілком забезпеченим кадрами у сфері сільського господарства.

Таким чином, вирішуючи питання створення спроможних територіальних громад у зазначених районах, варто враховувати їх переваги та відповідно об'єднуватися з територіально близькими населеними пунктами, які мають потенційні виробничі можливості, а також переробні підприємства, елеватори, хлібокомбінати тощо. Об'єднана територіальна громада, на нашу думку, повинна мати потенційні можливості розвитку агропромислового комплексу, що, своєю чергою, підвищить її інвестиційну привабливість, сприятиме залученню іноземного капіталу, а отже, надасть можливість забезпечити зайнятість та достатній рівень життя сільського населення.

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне створення в Харкові спеціальної комісії з питань створення кластерів, основними функціями якої було б поширення інформації та консультації з питань створення кластерів та особливостей їх функціонування, вирішення організаційних питань, надання аналітичних висновків та рекомендацій щодо напрямів діяльності кластерних структур, сприяння вирішенню проблем функціонування вже створених кластерів.

Ми вважаємо, що тільки виважений кластерний підхід до інноваційно-інвестиційного розвитку окремої громади сприятиме ефективному розвитку Харківського регіону в сучасних умовах реформування влади. У цьому процесі доцільно не обирати між кластерами, а заохочувати їх створення, адже кожний кластер дозволяє відкрити нові можливості підвищення продуктивності, конкурентоздатності регіону, максимально використавши його потенціал. Також варто звернути увагу на оцінку джерел та обсягів потенційних інвестицій, можливості застосування інноваційних технологій, залучення фахівців для наукових розробок у галузі та проведення економічних розрахунків, їх корисність для інвесторів. Досить важливо також брати участь у виставках, конференціях, форумах для поширення інформації про діяльність підприємств та їх можливості.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз доводить, що Харківська область займає одне з провідних місць в Україні за рівнем розвитку агропромислової галузі. У сучасних умовах збільшення попиту на продукти здорового харчування в Харківському регіоні створені сприятливі умови для розвитку харчової та переробної промисловості в сільськогосподарському секторі.

Кожний регіон, і Харківська область не виключення, зацікавлений в успішному проведенні децентралізації, яка є життєво необхідною для розвитку сіл та селищ, сільськогосподарських підприємств, стимулювання

створення нових робочих місць та підвищення рівня життя сільського населення. Спроможна територіальна громада як самодостатній суб'єкт має виробничий потенціал, що є досить привабливим для потенційних інвесторів. Саме тому в процесі створення територіальних громад варто враховувати їх можливості, ресурси, кадри, визначити пріоритетні завдання розвитку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Агропромисловий комплекс Харківського району. URL: <http://khrda.gov.ua/uk/article/view/id/107/>

2. Виробництво основних сільськогосподарських культур у 2016 році. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/vyrobnytstvo-osnovnykh-silskohospodarskykh-kultur>

3. Іванов Ю. Б., Олійник А. Д. Оцінка стійкості регіональних кластерних структур в аспекті їх ресурсного потенціалу. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Сер.: Проблеми економіки та управління. 2009. Вип. 640. С. 101–110. URL: http://vlp.com.ua/files/15_35.pdf

4. Кернасюк Ю. В. Ринок тваринництва: тенденції та проблеми галузі. *Агробізнес сьогодні*. Серпень 2016. URL: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichniy-gektar/6028-rynok-tvarynnytstva-tendentsii-ta-problemy-galuzi.html>

5. Кузьменко О. В. Інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість регіонів України. *Економічний нобелівський вісник*. 2015. № 1 (8). С. 46–54.

6. Програма соціально-економічного розвитку Харківської області на 2017 рік. URL: <http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/programa-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-kharkivskoji-oblasti-na-2017-rik/16693-normativni-dokumenti>

7. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці Харківської області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/zovnishnoekonomichna-diialnist-ta-platizhnyi-balans-stat/1977-priami-investytsii-aktsionernyi-kapital-z-krain-svitu-v-ekonomitsi-kharkivskoi-oblasti-2010-2016rr>

8. Сидор Г. В., Давидовська Г. І. Інвестиційна привабливість регіонів. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 2. С. 184–189.

9. Чернятіна В. А. Вплив децентралізації на розвиток сільських територій. *Теорія і практика державного управління*. 2015. Вип. 3. С. 162–166.

10. Щодо державної політики підтримки розвитку інноваційних кластерів у промисловості України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1069/>

REFERENCES

"Ahropromyslovi kompleks Kharkivskoho raionu" [The agro-industrial complex of Kharkiv region]. <http://khrda.gov.ua/uk/article/view/id/107/>

Cherniatina, V. A. "Vplyv detsentralizatsii na rozvytok silskykh terytorii" [The impact of decentralization on development of rural territories]. *Teoriia i praktyka derzhavnoho upravlinnia*, no. 3 (2015): 162-166.

Ivanov, Yu. B., and Oliinyk, A. D. "Otsinka stiikosti rehionalnykh klasternykh struktur v aspekti yikh resursnoho potentsialu" [Sustainability appraisal of regional cluster structures in terms of their resource potential]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika»*. Ser.: Problemy ekonomiky ta upravlinnia. http://vlp.com.ua/files/15_35.pdf

Kernasiuk, Yu. V. "Rynok tvarynnytstva: tendentsii ta problemy haluzi" [Market livestock: trends and issues in the industry]. *Ahrobiznes syohodni*. <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichniy-gektar/6028-rynok-tvarynnytstva-tendentsii-ta-problemy-galuzi.html>

Kuzmenko, O. V. "Investytsiinyi klimat ta investytsiina pryvablyvist rehioniv Ukrainy" [Investment climate and investment attractiveness of regions of Ukraine]. *Ekonomichniy nobelivskiy visnyk*, no. 1 (8) (2015): 46-54.

"Prohrama sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Kharkivskoi oblasti na 2017 rik" [The program of socio-economic development of Kharkiv region in 2017]. <http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/programa-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-kharkivskoji-oblasti-na-2017-rik/16693-normativni-dokumenti>

"Priami investytsii (aktsionernyi kapital) z krain svitu v ekonomitsi Kharkivskoi oblasti" [Direct investment (equity capital) from countries in the economy of the Kharkiv region]. <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/zovnishnoekonomichna-diialnist-ta-platizhnyi-balans-stat/1977-priami-investytsii-aktsionernyi-kapital-z-krain-svitu-v-ekonomitsi-kharkivskoi-oblasti-2010-2016rr>

Sydor, H. V., and Davydovska, H. I. "Investytsiina pryvablyvist rehioniv" [Investment attractiveness of regions]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 2 (2015): 184-189.

"Shchodo derzhavnoi polityky pidtrymky rozvytku innovatsiynykh klasteriv u promyslovosti Ukrainy" [Regarding public policy supporting the development of innovation clusters in the industry of Ukraine]. <http://www.niss.gov.ua/articles/1069/>

"Vyrobnytstvo osnovnykh silskohospodarskykh kultur u 2016 rotsi" [Production of main agricultural crops in 2016]. <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/vyrobnytstvo-osnovnykh-silskohospodarskykh-kultur>